

Ks. ROBERT BIELEŃ SDB
WSD TS, Kraków

DUSZPASTERSTWO LUDZI STARSZYCH ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM OSÓB OWADOWIAŁYCH

Starość jest etapem życia ludzkiego zwanym często „trzecim wiekiem” w zestawieniu z okresem wzrostu i dorosłości. Tak samo jak dwa poprzednie okresy życia jest ona normalną częścią ludzkiego bytowania na ziemi i – będąc naturalnym etapem rozwoju ludzkiego – stanowi dopełnienie tegoż życia. Starość, którą kończy śmierć człowieka, jest też „pomostem” prowadzącym do wieczności. Okres starości jest zatem przede wszystkim czasem „zbierania owoców”, ale też okresem zmniejszania się sprawności psychofizycznej i częstego pojawiania się niepełnosprawności oraz czasem odchodzenia z tego życia, z czym wiążą się problem cierpienia i śmierci oraz problem pozostawienia najbliższych, zwłaszcza współmałżonka.

Szczególnie dotkliwym wydarzeniem okresu starości jest utrata współmałżonka. Oczywiście owdowienie nie ogranicza się tylko do wieku starości, niemniej jednak jest ono w okresie „trzeciego wieku” zjawiskiem stałym¹. Śmierć współmałżonka i przeżywana w związku z tym żałoba należą do najbardziej traumatycznych przeżyć dla osób żyjących w małżeństwie. Osobę owdowiałą dotykają komplikacje zdrowotne, psychiczne i fizyczne, pogarsza się jej sytuacja bytowa i zaburzone zostają relacje rodzinne, w tym pojawiają się trudności związane z życiem samotnym².

We współczesnym świecie, w tym również w Polsce, coraz bardziej skomplikowanym problemem globalnym staje się starzenie społeczeństwa, a co za tym

¹ Por. C. Goldberger, *Quand la mort sépare un jeune couple. Le veuvage précoce*, Paris 2005, s. 23-55.

² Por. A. Kurzynowski, *Wdowieństwo jako faza życia rodzinnego*, w: *Samodzielność ludzi starych z perspektywy medycyny i polityki społecznej. Dotychczasowe doświadczenia UE i Polski. Materiały konferencyjne*, Warszawa 2004, s. 169-174.

idzie zmiana statusu osób starszych w społeczeństwie. Chcąc zwrócić uwagę na to nowe zjawisko w dziejach świata, Organizacja Narodów Zjednoczonych ogłosiła rok 1999 *Światowym rokiem ludzi starszych* pod hasłem *Ku społeczeństwu otwartemu dla wszystkich pokoleń*³.

Również Kościół katolicki, dostrzegając zachodzące zmiany, włączył się do obchodów ONZ m.in. poprzez wydanie przez Papieską Radę do Spraw Świeckich dokumentu *Godność i posłannictwo ludzi starszych w Kościele i świecie* czy też poprzez inicjatywy lokalne⁴. Kościół bowiem chce także adekwatnie odpowiadać na „znaki czasu”, czyli na nowe wyzwania pojawiające się na drogach ludzkiego życia, i wspierać ludzi, zwłaszcza tych najbardziej potrzebujących, w ich ziemskiej pielgrzymce. Dlatego w niniejszym artykule na początku przedstawiona zostanie sytuacja życiowa ludzi starszych, w tym również osób owdowiałych. Potem zarysowana zostanie nauka Kościoła o starości z wyakcentowaniem problematyki wdowieństwa, aby następnie ukazać działania, które powinny być lub są realizowane przez duszpasterstwo Kościoła wobec tej kategorii osób.

1. SYTUACJA ŻYCIOWA LUDZI STARSZYCH

Starość stanowi ostatnią fazę życia człowieka na ziemi i jest okresem bardzo zróżnicowanym. Albowiem starzenie się człowieka zależy od tego, jak przebiegały poprzednie fazy jego życia oraz od indywidualnego tempa starzenia się poszczególnych ludzi. Dlatego można mówić zarówno o wieku chronologicznym (metrykalnym), jak i biologicznym, psychologicznym czy też czynnościowym, który związany jest ze sprawnością życiową człowieka starszego. Wśród progów życiowych, które przekracza senior, oprócz progów kalendarzowego, są także: próg biologiczny warunkowany sprawnością organizmu, próg prawny związany z obowiązkiem przejścia na emeryturę, próg ekonomiczny naznaczony spadkiem dochodów, próg społeczny związany ze spadkiem dotychczasowego prestiżu i utratą pewnych ról społecznych oraz próg technologiczny powiązany z pojawiającym się lękiem przed nowoczesnymi urządzeniami technicznymi.

Podstawowym progiem wspólnym dla seniorów jest próg kalendarzowy, który osoby te przekraczają w tym samym wieku i on będzie przyjęty jako różnicujący osoby starsze w dalszych rozważaniach. Starość poprzedza najpierw wiek przedstarczy, który dotyczy osób w przedziale wiekowym 45-59 lat. Umownie przyję-

³ Papieska Rada ds. Świeckich, *Godność i posłannictwo ludzi starszych w Kościele i świecie*, w: *Ludzie starsi w rodzinie i społeczeństwie*, red. W. Gubała, S. Kania, Kraków 1999, s. 137-141; Por. L. Dyczewski, *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*, Lublin 1994, s. 22-31.

⁴ Przykładem takiej inicjatywy lokalnej jest sympozjum nt. *Ludzie starsi w rodzinie i społeczeństwie*, które odbyło się 16.10.1999 w Krakowie. Por. *Ludzie starsi w rodzinie i społeczeństwie*, dz. cyt., ss. 194.

tym progiem metrykalnym starości jest 60 rok życia, który zaczyna okres „wcześniejszej starości” („wiek starzenia się”, „wiek podeszły”). Wiek osób, które przekroczyły 75 rok życia, określa się jako „wiek starczy”, „późna starość” lub „starość właściwa”. Natomiast osoby po 90 roku życia żyją w „wieku sędziwym” i są określane jako „długowieczne”. Drugim pod względem jednolitości progiem starości jest osiągnięcie wieku emerytalnego, który w Polsce wynosi zasadniczo 60 lat dla kobiet i 65 lat dla mężczyzn. Okres starości kończy zawsze przychodząca w różnym roku życia śmierć danego człowieka⁵.

Sytuację życiową ludzi starszych można ująć najogólniej w kontekście blasków i cieni tego okresu życia oraz ich związku z własną rodziną. Do uroków starości zalicza się możliwość zbierania „owoców życia”, dysponowanie dużą ilością wolnego czasu i swobodą wyboru zajęć oraz mądrością życiową. Starość jest naturalnym czasem podsumowań i „zbierania plonów” dotychczasowego życia, co pozwala cieszyć się osiągnięciami w życiu rodzinnym, zawodowym i ogólnospołecznym. Zakończenie pracy zawodowej daje wolny czas i swobodę wyboru zajęć, co umożliwia seniorom rozwijanie własnych zainteresowań i zaspokajanie potrzeb życiowych, przemieszczanie się w wybrane miejsca oraz pomaganie innym osobom. Mądrość życiowa związana z większą wiedzą i doświadczeniem, rozwiniętą pobożnością i cechami osobowymi takimi jak rozwaga, głębia osądu, dystans życiowy, empatia, zrozumienie, cierpliwość i delikatność, pozwala przekazywać bliźnim, zwłaszcza młodemu pokoleniu, wartości i tradycje rodzinne, religijne i patriotyczne.

Wśród cieniów starości należy wymienić różne trudności właściwe temu okresowi. Należą do nich w pierwszym rzędzie pogarszająca się sprawność psychofizyczna i zwiększające się problemy zdrowotne wymagające opieki ze strony innych, problem z zaakceptowaniem swojej starości z jej niedomaganiem oraz nieuchronności własnej śmierci, konieczność adaptacji do możliwych aktywności związanych z kolejnymi fazami starości, jak również związane z tymi trudnościami wykluczenie społeczne i samotność. Postęp medycyny spowodował, że długość życia człowieka znacznie wzrosła. Niemniej jednak okres starości naznaczony jest znaczną polipatologią. I tak np. większość polskich seniorów ma problemy z układem krążenia i układem ruchu, prawie połowa z układem oddechowym i ponad jedna trzecia z układem trawiennym, do czego dochodzą częste trudności ze strony układu nerwowego objawiające się zwłaszcza otępieniem i depresją⁶. Z powyższych względów większość osób niepełnosprawnych to seniorzy, którzy

⁵ Por. A. Nowicka, *Starość jako faza życia człowieka*, w: *Wybrane problemy osób starszych*, red. A. Nowicka, Kraków 2006, s. 17-24; J. Kocemba, *Biologiczne i medyczne uwarunkowania starości*, w: *Ludzie starsi w rodzinie i społeczeństwie*, dz. cyt., s. 11-13.

⁶ Por. Kocemba, *Biologiczne i medyczne uwarunkowania starości*, dz. cyt., s. 14-15.

potrzebują opieki. Osoby starsze mają naturalny problem z zaakceptowaniem nie-
domagań wieku starczego, bowiem doświadczając wielu strat w porównaniu z po-
przednim etapem życia, przeżywają tzw. kryzysy starości. Niestety, czasami prze-
żywane przez nich trudności i ograniczenia starcze prowadzą do wykluczenia spo-
łecznego tych osób oraz samotności⁷.

Oddzielnym wyznacznikiem okresu starości jest więź z własną rodziną. Więk-
szość seniorów pragnie pozostać w środowisku rodzinnym, żyjąc w ramach rodziny
wielopokoleniowej⁸. Albowiem ludzie starsi, stopniowo wycofując się z czynne-
go życia zawodowego, a czasami również z życia społecznego, w miarę upływu
lat coraz bardziej odczuwają potrzebę zespalania się ze swoją rodziną. Swoje aspi-
racje życiowe koncentrują najczęściej wokół rodziny, a zwłaszcza wokół dzieci
i wnuków. Jednocześnie od swojej rodziny oczekują wsparcia i opieki⁹. Obec-
ność seniorów w rodzinie jest w wielu wymiarach niezastąpiona, zwłaszcza jeżeli
chodzi o ich wpływ opiekuńczo-wychowawczy w kontekście transmisji wartości
i tradycji. Z jednej strony, dziadkowie wnoszą bardzo wiele w rozwój osobowy
swoich dzieci i wnuków. Z drugiej, średnie pokolenie zapewnia opiekę, a rodzina
– najlepsze środowisko życia dla osób starszych. Pewnym niebezpieczeństwem
tego okresu jest nadmierna lub nieodpowiednia ingerencja części seniorów w ży-
cie małżeńskie swoich dzieci („syndrom teściowej”) lub w ich życie rodzinne,
przejawiające się zwłaszcza rozpieszczaniem wnuków¹⁰.

W okresie starości jednym z największych wstrząsów życiowych jest śmierć
osoby bliskiej, a zwłaszcza współmałżonka. Przygotowania do pochowania oso-
by zmarłej i jej pogrzeb rozpoczynają trudny okres żałoby trwający zazwyczaj od
kilku do kilkunastu miesięcy, a następnie czas życia bez współmałżonka. Znaczną
pomocą dla osoby owdowiałej w pozytywnym rozpoczęciu czasu żałoby i w prze-
życiu całego tego okresu jest religijnie podejście do wydarzenia oraz wsparcie
osób bliskich, zwłaszcza rodziny. Utrata współmałżonka powoduje bowiem ogólny
spadek kondycji psychicznej, a zwłaszcza pojawienie się depresji. Osłabienie
psychiczne prowadzi najczęściej do osłabienia fizycznego i skutkuje zapadaniem
na różne choroby. Dodatkowo w kulturze euroatlantyckiej należy zauważyć femi-
nizację wdowieństwa spowodowaną nadumieralnością mężczyzn, zwłaszcza tych
mieszkających na wsi, oraz faktem, że wdowcy częściej wchodzą w ponowy zwią-
zek małżeński.

⁷ Por. A.A. Zych, M. Kaleta-Witusiak, *Geragogika specjalna – moralnym obowiązkiem naszych czasów*, w: *Ludzie starsi w rodzinie i społeczeństwie*, dz. cyt., s. 27-36.

⁸ Por. Pełnomocnik Rządu ds. Rodziny, *Raport o sytuacji polskich rodzin*, Warszawa 1998, s. 165.

⁹ Por. Dyczewski, *Ludzie starzy*, dz. cyt., s. 40, 49-52.

¹⁰ Por. M. Sendyk, *Osoby starsze w roli dziadków*, w: *Wybrane problemy osób starszych*, dz. cyt., s. 151-158; A. Macierz, *Macierzyństwo w okresie starości*, w: *Wybrane problemy osób starszych*, dz. cyt., s. 145-149.

Na sposób przeżywania żałoby wpływa rodzaj śmierci współmałżonka, jakość istniejącej uprzednio więzi małżeńskiej oraz płeć, wiek, ogólna kondycja psychiczna i postawa religijna osoby owdowiałej, jak również jakość wsparcia społecznego, którą otrzymuje wdowa lub wdowiec. I tak, więcej negatywnych następstw psychofizycznych doświadcza osoba owdowiała, której współmałżonek zmarł śmiercią nagłą. Trudniej znośzą żałobę osoby mające zaburzoną więź małżeńską (często obwiniają siebie za zmarnowane relacje), mężczyźni, młodszy wiekiem w porównaniu ze starszymi, mający osłabioną kondycję psychiczną, mniej religijni oraz doświadczający braku należytego wsparcia społecznego. W przypadku nagromadzenia się wymienionych negatywów w życiu wdowy lub wdowca żałoba jest przeżywana w sposób zaburzony, trwając wiele lat¹¹.

Należy też podkreślić, że śmierć współmałżonka wpływa znacząco na sytuację socjalno-bytową osoby owdowiałej. W przypadku osieroconych rodzin wielopokoleniowych wewnętrzna dynamika grupowa ulega wyraźnemu przeobrażeniu i podlega licznym perturbacjom. Dodatkowym czynnikiem niekorzystnym u takich rodzin jest sytuacja, kiedy osoba zmarła miała znaczny wkład finansowy w utrzymanie rodziny. Dotyczy to przede wszystkim przypadku śmierci głównego żywiciela rodziny oraz posiadania przez starsze małżeństwo pod opieką innych członków rodziny, głównie niepełnosprawnych. W takich okolicznościach, żyjący współmałżonek musi sam wziąć na siebie ciężar finansowania lub współfinansowania rodziny oraz opieki nad osobą potrzebującą pomocy. Znaczna część osób owdowiałych z takich rodzin staje się ubogimi lub zaczyna żyć poniżej granicy ubóstwa, a w rodzinach tych pojawiają się problemy natury opiekuńczej oraz następuje pogorszenie kondycji zdrowotnej, w tym emocjonalnej¹².

Należy również zauważyć, że zmieniająca się sytuacja ludzi starszych wymaga od państwa adekwatnej polityki społecznej, bowiem perturbacje społeczne dotyczą całej ludności. Starzenie się społeczeństwa niesie wymóg stałego monitorowania zmieniającej się sytuacji; fachowych, systematycznych i strukturalnych zmian w systemach opieki zdrowotnej i ubezpieczeń społecznych oraz w polityce mieszkaniowej uwzględniających potrzeby osób starszych; pogłębionej edukacji na temat starości oraz przygotowywania rodziny do pełnienia przez nią funkcji opiekuńczej nad osobą starszą¹³.

¹¹ Por. D. Boyd, H. Bee, *Psychologia rozwoju człowieka*, Poznań 2008, s. 609-613; A.A. Zych, *Przekraczając smugę cienia. Szkice z gerontologii i tanatologii*, Katowice 2009, s. 96.

¹² Por. G. Firlit-Fesnak, *Rodziny wymagające szczególnej opieki państwa*, w: *Rodzina w okresie transformacji systemowej*, red. A. Kurzynowski, Warszawa 1995, s. 204-205; J. Auleytner, D. Błaszczak, *Problemy wychowawcze w rodzinach niepełnych*, w: *Rodzina w okresie transformacji systemowej*, dz. cyt., s. 184-185, 192-193.

¹³ Por. Pełnomocnik Rządu ds. Rodziny, *Raport o sytuacji polskich rodzin*, dz. cyt., s. 19; L. Frąckiewicz, *Rodzina z osobami starszymi*, w: *Rodzina w okresie transformacji systemowej*, dz. cyt., s. 168-174.

2. STAROŚĆ ORAZ WDOWIEŃSTWO W NAUCE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Starość oraz wdowieństwo są rzeczywistościami szeroko komentowanymi w Piśmie świętym. Starość jest tam przedstawiana jako wartość zasadniczo pozytywna, jako dar Boży będący nagrodą dla człowieka za dobre życie. Człowiek może sycić się swoją przeszłością pośród swoich dóbr i w ten sposób dopełniać swoje życie. Starość jest też czasem wykorzystywania wielkiego doświadczenia, które nagromadził człowiek, i okresem postępu w mądrości. Dlatego ludzi starszych jako depozytariuszy Bożego błogosławieństwa dla następnych pokoleń i świadków tradycji otaczał szacunek, a często również stali oni na czele Ludu Bożego. Starość w Biblii przedstawiana jest także jako szlak prowadzący do wiecznej szczęśliwości lub jako symbol wieczności i cecha Boga. Dlatego śmierć człowieka w takiej starości niesie w sobie wielką godność.

Ale Pismo św. ostrzega, że starość może też być okresem uciążliwym, kiedy związana jest z różnymi trudnościami i cierpieniami oraz postrzegana jako pochyła droga prowadząca ku śmierci. Podstawowym zagrożeniem starości jest zamknięcie się na nowość Bożej prawdy, co prowadzi do starości nieużytecznej oraz postawy wrogiej Chrystusowi. Biorąc dodatkowo pod uwagę fakt, że mądrość można już osiągnąć w młodym wieku, Biblia wzywa do przemieniania czasu starości w nowe narodzenie z Ducha Świętego, tak jak to radził Jezus Nikodemowi¹⁴.

Biblijną koncepcję starości kontynuowało wiernie przez wieki chrześcijaństwo. Ponieważ dzisiejszy świat, promując kult młodości i konsumpcjonizm, wykazuje zasadniczo niechęć wobec starości, cierpienia i śmierci oraz coraz częściej zagraża seniorom eutanazją, dlatego nauka współczesnego Kościoła akcentuje starość jako dar Boży i zadanie. Starość niesie w sobie szczególnie wielką godność i wartość jako dar Boży dla całego świata, czyli zarówno dla pojedynczych ludzi, jak i dla rodziny, społeczeństwa i Kościoła. Wyróżnikami starości są bowiem takie wartości, jak bezinteresowność, doświadczenie połączone z mądrością oraz umiejętność budowania więzi międzypokoleniowej.

Seniorzy, przejawiając postawy altruistyczne, wykazują gotowość służby bliźniemu i przemieniają współczesną kulturę naznaczoną obojętnością i znieczulicą społeczną, w której ocenia się człowieka w perspektywie skuteczności i użyteczności. Doświadczenie osób starszych połączone z ich mądrością życiową pomaga młodszym pokoleniom ujmować ludzkie bytowanie całościowo i znajdować od-

¹⁴ Por. M.-F. Lacan, *Starość*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, tłum. z franc. K. Romaniuk, Poznań 1990, s. 906-907; J. Chmiel, *Biblia o starości*, w: *Ludzie starsi w rodzinie i społeczeństwie*, dz. cyt., s. 32-40; Papieska Rada ds. Świeckich, *Godność i posłannictwo ludzi starszych*, dz. cyt., s. 145-150.

powiedzi na rodzące się fundamentalne pytania. To połączenie doświadczenia i mądrości pozwala seniorom i tym, na których oddziałują, wzrastać w mądrości, odpowiedzialności, przyjaźni, roztropności, cierpliwości, duchowej głębi, szacunku do przyrody oraz w pokojowym rozwiązywaniu konfliktów. Postawy te zapewniają zrównoważony rozwój społeczny, dlatego osoby starsze są swoistym czynnikiem równowagi w funkcjonowaniu społeczeństwa. Dzięki umiejętności tworzenia bliskości emocjonalnej i mądrego dialogu, ważną cechą seniorów jest charyzmat przekraczania barier międzypokoleniowych, zwłaszcza w rodzinie. Charyzmat ten pomaga przekazać młodszym właściwą hierarchię wartości i tradycje oraz ukazać ciągłość i wzajemną zależność pokoleń. Przyczynia się to do dobrego funkcjonowania rodziny, społeczeństwa i Kościoła.

Starość w nauce Kościoła przedstawiana jest także jako zadanie, w którym istotną rolę odgrywa świadectwo cierpienia osób starszych. Dzięki posiadanemu wewnętrznemu bogactwu, zadaniem osób starszych, zwłaszcza jako dziadków, jest wsparcie wychowania i socjalizacji najmłodszych. Seniorzy powinni i mogą wprowadzać dzieci i młodzież w świat tradycji i historii rodzinnych i narodowych, przekazując im pozytywne wzorce życia oraz wartości kulturowe. Dzięki świadectwu cierpienia, pogłębionej religijności oraz pobożności, mogą skutecznie ewangelizować świat, w tym przekazywać młodemu pokoleniu wartości religijno-moralne nawet w najmniej sprzyjających warunkach, co pokazała historia ewangelizacji z krajów totalitarnych. Szczególnie cennym narzędziem przemiany siebie oraz otoczenia jest świadectwo przemienionego przez krzyż Chrystusa cierpienia osób starszych. Choroba staje się wtedy znakiem łaski, dzięki której sam chory wzrasta wewnątrznie, a również otoczenie uczy się mądrości życiowej i postawy samarytańskiej¹⁵.

Specyficznym czasem starości jest wdowieństwo. Nauka o nim ma swoje wyraźne miejsce w Piśmie świętym, zwłaszcza w Nowym Testamencie i dotyczy zasadniczo wdowieństwa kobiet¹⁶. Biblia zachęcała wierzących do opieki nad wdowami, akcentowała wartość wdowieństwa oraz charakteryzowała instytucję wdowieństwa. Opieka nad wdowami oraz nad sierotami i cudzoziemcami, sprawowana pojedynczo lub w ramach wyznaczonej do tego grupy wiernych, przedstawiona została w Piśmie świętym jako obowiązek moralny chrześcijan oraz wyraz ich pobożności i codziennej służby bliźniemu.

Wdowieństwo ma wartość nieposzlakowaną jako czas poświęcony Bogu poprzez modlitwę i pokutę, do czego zachęcał chrześcijan zwłaszcza św. Paweł.

¹⁵ Por. W. Gubała, *Ludzie starsi w nauczaniu Jana Pawła II*, w: *Ludzie starsi w rodzinie i społeczeństwie*, dz. cyt., s. 41-55; Papiaska Rada ds. Świeckich, *Godność i posłannictwo ludzi starszych*, dz. cyt., s. 140-145, 153-157.

¹⁶ Por. B. Nowak, *Wdowy poślubione... Chrystusowi*, *Nowe Życie* (2007)10, s. 9.

Choć apostoł narodów tolerował powtórne zamążpójście młodszych wdów, to jednak zachęcał do dojrzałego wdowieństwa polegającego na wyrzeknięciu się małżeństwa. Taka postawa otwiera wdowę na Boga i pozwala służyć Bogu przez modlitwę, czystość i uczynki miłosierdzia, stanowiąc tym samym duchowy ideał równy dziewictwu. Św. Paweł pisze też o instytucji wdowieństwa, której głównym celem była praca charytatywna. Dopuszczane do niej były wdowy, które ukończyły 60 rok życia i były zamężne tylko raz¹⁷.

Naukę biblijną na temat wdowieństwa rozwijali Ojcowie Kościoła, akcentując modlitwę jako podstawową misję wdów oraz ich dozwolony celibat jako wyraz prawdziwej miłości do Boga i przejaw wierności do zmarłego małżonka. Wierność ta była ikoną wierności Kościoła do Chrystusa oraz wyrazem wiary w życie wieczne¹⁸. Nauka o wdowieństwie i instytucja wdów rozwijała się do średniowiecza, potem jednak została „wchłonięta” przez ideał życia zakonnego i zanikła¹⁹. Przypomniał ją na nowo Sobór Watykański II, określając wdowieństwo jako „przedłużenie powołania małżeńskiego” i ukazując je jako jedno ze źródeł rozwoju duchowości świeckich i specyficzny przykład miłości przyczyniający się do świętości oraz pracy w ramach Kościoła. Jan Paweł II, rozwijając myśl soborową, nauczał o wyzwaniach okresu wdowieństwa, które Bóg pomaga rozwiązywać swoją łaską i mocą umożliwiającą wdowom i wdowcom z jeszcze większą miłością włączać się w ofiarę Jezusa Chrystusa i głębiej uczestniczyć w realizacji zbawczego zamysłu Boga. Z tego powodu osoby owdowiałe żyjące Bogiem są cenną częścią Kościoła, której wspólnota Ludu Bożego nieustannie potrzebuje²⁰.

Odnowa soborowa doprowadziła także do wskrzeszenia po wiekach stanu wdów. Istotnym wydarzeniem w tym względzie był Synod Biskupów w Rzymie w 1994 r., podczas którego przywrócono praktykę wdowieństwa konsekrowanego²¹, oraz publikacja adhortacji apostołskiej Jana Pawła II *Vita consecrata*, która, mówiąc o rozpoczęciu odnowy stanu wdów i wdowców konsekrowanych, zachęcała do rozwoju tej drogi powołania ludzkiego. Dokument podkreślił m.in., że przez złożenie ślubu czystości przeżywanego jako znak Królestwa Bożego osoby owdowiałe „konsekrują swój stan życia, aby poświęcić się modlitwie i służbie Kościołowi”²².

¹⁷ Por. P. Sandevair, *Wdowy*, w: *Słownik teologii biblijnej*, dz. cyt., s. 1024-1025.

¹⁸ Por. J. Salij, *Szukającym drogi*, Kraków 1988, s. 122-123.

¹⁹ Por. W. Łyko, *Konsekracja wdów*, *Niedziela* (2002)23, s. 18.

²⁰ Por. Jan Paweł II, *List do moich Braci i Sióstr – ludzi w podeszłym wieku* (1 października 1999), nr 13.

²¹ Por. Nowak, *Wdowy poślubione... Chrystusowi*, dz. cyt., s. 9.

²² Jan Paweł II, *Adhortacja apostołska o życiu konsekrowanym i jego misji w Kościele i w świecie*, „*Vita consecrata*” (25 marca 1996), nr 7.

3. DUSZPASTERSTWO LUDZI STARSZYCH W KOŚCIELE KATOLICKIM W POLSCE

Działalność duszpasterska wobec osób starszych była prowadzona przez Kościół katolicki od początków chrześcijaństwa, aczkolwiek jej znaczenie zwiększyło się współcześnie ze względu na starzenie się społeczeństwa oraz znaczną procentową reprezentację osób starszych korzystających ze wsparcia duszpasterskiego Kościoła, zwłaszcza mszy św. i nabożeństw oraz różnych form zagospodarowania aktywności własnej, w tym spędzania wolnego czasu. Duszpasterstwo Kościoła w kontekście starości powinno być skierowane zarówno do wszystkich wierzących, jak również oddziaływać bezpośrednio na osoby starsze.

W pierwszym przypadku trzeba pamiętać o promowaniu chrześcijańskiej wizji starości, o stałym monitorowaniu sytuacji ludzi starszych oraz o wsparciu seniorów przez dorosłych i młodych. W drugim przypadku należy mówić o konkretnym wsparciu okazywanym przez Kościół osobom starszym, w tym formacji do przeżywania starości oraz o angażowaniu seniorów do pracy apostołskiej. Szczególnym momentem tego działania jest duszpasterstwo wdów i wdowców oraz duszpasterskie przygotowanie do ich własnej śmierci²³.

Podstawą wsparcia osób starszych w Kościele jest odpowiednia formacja wierzących mająca na celu ukształtowanie chrześcijańskiego podejścia do starości, czyli odkrywania duchowej, moralnej i teologicznej głębi tego okresu. Powinna być ona stała i systematyczna, obejmująca wszystkich wierzących, a szczególnie dzieci i młodzież. Należy zatem ukazywać piękno podeszłego wieku, w tym sens i wartość starości jako charyzmatu niosącego w sobie takie wartości, jak: bezinteresowność, pamięć, doświadczenie, współzależność i całościową wizję życia oraz promować biblijny obraz człowieka starszego. Potrzeba również akcentowania więzi łączących osoby starsze z rodziną jako przynoszących obopólne korzyści, w tym ukazywania niezastąpionej roli starszych w przekazywaniu wartości i tradycji.

Ponieważ seniorzy zajmują w pełni wartościowe miejsce w Kościele, dlatego należy ukazywać ich głęboki sens obecności we wspólnocie Kościoła²⁴. Ważną pomocą w formacji stosunku wiernych wobec starości jest ukazywanie przykładu życia w podeszłym wieku i odchodzenia z tego świata, jaki zostawił ludzkości Jan Paweł II, oraz promocja jego *Listu do moich Braci i Sióstr – ludzi w podeszłym*

²³ Por. Papieska Rada ds. Świeckich, *Godność i posłannictwo ludzi starszych*, dz. cyt., s. 153-163; J. Leonowicz, *Duszpasterstwo ludzi starych*, w: *Duszpasterstwo specjalne*, red. R. Kamiński, B. Drożdż, Lublin 1998, s. 39-54, 45-48, 54.

²⁴ Por. K. Hildemann, *Altenarbeit in der Kirchengemeinde*, Heidelberg 1978, s. 58-63.

wieku. W liście tym papież z Polski, zbierając w sposób syntetyczny naukę Kościoła na temat starości, w pogłębiony sposób przedstawił zarówno sposób przeżywania starości, jak również właściwe podejście do seniorów²⁵.

Duszpasterstwo Kościoła powinno także odślaniać problemy egzystencjalne ludzi starszych, ukazując i stale monitorując trudne doświadczenia przeżywane przez seniorów, takie jak spychanie ich na margines życia, problem zapewnienia im opieki, formacji i pracy oraz odpowiedniego uczestnictwa w życiu społecznym²⁶. Kościół, realizując zadanie wspomagania seniorów, powinien organizować działania duszpasterskie pozostałych pokoleń, aby przyjęły podstawowe zasady i wskazania pracy z seniorami. Pierwszą z podstawowych zasad jest świadome uwzględnianie istnienia obok nich ludzi starszych oraz wskazywanie na potrzeby i prawa seniorów, w tym m.in. na prawo do rozwoju czy do radości życia. Drugą podstawową zasadą jest integracja międzypokoleniowa, która umożliwi uniknięcie pułapki ograniczenia się tylko do czynienia czegoś dla seniorów, ale wyraża się w czynieniu wszystkiego i w każdym przypadku wspólnie z nimi.

W przypadku potrzeby zorganizowania czegoś specjalnie dla osób starszych, należy przestrzegać następujących wskazań: w planowaniu i organizowaniu pomocy wychodzić od rozeznania faktycznych potrzeb i problemów seniorów, przeciwdziałając zwłaszcza wykluczeniu społecznemu, w tym ubóstwu i biedzie; rozwijać więzi międzypokoleniowe i eliminować tendencje destruktywne dotykające osoby starsze; ukazywać wartość społeczną, w tym rodzinną, seniorów celem rozwijania ich pozytywnych cech poprzez uaktywnianie ludzi starszych; realizować bezwzględnie złożone im przyrzeczenia²⁷.

Kościół katolicki zgodnie ze swoją misją musi zapewnić należną opiekę ludzką i religijną osobom starszym poprzez konkretne działania pastoralne skierowane do nich. Wyrazem tej konkretności jest, z jednej strony, przygotowywanie odpowiednich programów spotkań z seniorami i materiałów do nich, które umożliwią programowe wsparcie i aktywizację ludzi starszych²⁸. Z drugiej strony, istnieje nieodzowna potrzeba tworzenia przestrzeni sprzyjającej realizacji wsparcia osób starszych, a są nią zwłaszcza przykościelne kluby seniora („kluby trzeciego wieku”) oraz w miarę możliwości tworzone przy parafiach domy dziennego pobytu²⁹. Należy też wykorzystać duszpastersko przestrzeń ofert świeckich skierowa-

²⁵ Por. Jan Paweł II, *List do ludzi w podeszłym wieku*, dz. cyt.

²⁶ Por. Leonowicz, *Duszpasterstwo ludzi starych*, dz. cyt., s. 52-54.

²⁷ Por. Dyczewski, *Ludzie starzy*, dz. cyt., s. 116-118.

²⁸ Taką propozycję zawiera program *Miłość aż do końca* przygotowany w ramach hiszpańskiego projektu duszpasterskiego Ruch Parafialny Rodzin – por. *Miłość aż do końca. Spotkania małżeństw trzeciego wieku*, Otwock 1995.

²⁹ Por. Leonowicz, *Duszpasterstwo ludzi starych*, dz. cyt., s. 52-54.

nych do seniorów, jak np. Uniwersytety Trzeciego Wieku czy placówki opiekuńcze dla seniorów, jak np. Domy Opieki Społecznej³⁰.

Duszpasterstwo Kościoła zadanie opieki nad osobami starszymi realizuje poprzez wspieranie ich dążenia do świętości oraz przez pogłębianie znaczącego udziału seniorów w praktykach religijnych, w tym w sakramentach czy też poprzez prowadzenie specjalnych katechez dla tej grupy wiekowej³¹. Duszpasterskie wspieranie seniorów powinno też przybierać formę nauki życia ze starością, czyli zachęcać do samowychowania w przeżywaniu własnej starości³².

Kościół rozwija też misję ewangelizacyjną osób starszych poprzez angażowanie seniorów do pracy duszpasterskiej, zwłaszcza w pracy z rodzinami oraz w ramach zrzeczeń religijnych. Należy w tym przypadku wykorzystać „historyczną pamięć” seniorów, dowartościowując wychowawczą rolę dziadków. Pracując apostołsko w strukturach duszpasterstwa, osoby starsze mogą wnieść dużo dobra w liturgię i inne spotkania modlitewne, w działalność charytatywną, w zaangażowanie na rzecz „cywilizacji życia” oraz w przeżywanie doświadczeń życiowych, a zwłaszcza choroby i cierpienia³³.

W duszpasterstwie ludzi starszych ważnym zadaniem jest też odpowiednie przeżycie wdowieństwa oraz wspomnienie osoby starszej i jej rodziny w bezpośrednim przygotowaniu do śmierci. Duszpasterstwo wdów i wdowców powinno objąć wszystkie cztery etapy wdowieństwa – śmierć, pogrzeb współmałżonka, żałobę oraz życie po żałobie. Owdowienie związane jest z traumatycznym momentem śmierci współmałżonka oraz przygotowaniami do pogrzebu i samym pogrzebem. Etap umierania, będąc czasowo najkrótszym, jest zarazem okresem najtrudniejszym dla małżonka pozostającego na tym świecie³⁴. Wsparcie duszpasterskie związane jest z udzieleniem wiatyku, w czym powinna uczestniczyć rodzina umierającego. Natomiast wspólnota parafialna poinformowana o sytuacji

³⁰ Por. J. Wał, *Duszpasterstwo osób w podeszłym wieku*, w: *Ludzie starsi w rodzinie i społeczeństwie*, dz. cyt., s. 64; A. Nowicka, E. Majdańska, *Aktywność seniorów – słuchaczy Żarskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku*, w: *Wybrane problemy osób starszych*, dz. cyt., s. 288-295; A. Nowicka, K. Błażewicz, *Preferowane formy wykorzystania wolnego czasu przez uczestników Klubu Seniora w Nowym Tomyślu*, w: *Wybrane problemy osób starszych*, dz. cyt., s. 262-272.

³¹ Por. Papieska Rada ds. Świeckich, *Godność i posłannictwo ludzi starszych*, dz. cyt., s. 153-157; II Polski Synod Plenarny, *Powołani do życia w małżeństwie i rodzinie* (25 stycznia 2001), nr 48; J. Leonowicz, *Duszpasterstwo ludzi starych*, dz. cyt., s. 52-54.

³² Por. Dyczewski, *Ludzie starzy*, dz. cyt., s. 116-118.

³³ Por. Papieska Rada ds. Świeckich, *Godność i posłannictwo ludzi starszych*, dz. cyt., s. 157-163; W. Gasidło, *Duszpasterstwo ludzi starszych*, w: *Ludzie starsi w rodzinie i społeczeństwie*, dz. cyt., s. 72-82; II Polski Synod Plenarny, *Powołani do życia w małżeństwie i rodzinie*, dz. cyt., nr 48.

³⁴ Por. A. Gameiro, *Nuovi orizzonti per la vedovanza. Crisi, aiuto, psicologia, nuovo progetto, pastorale*, Roma 1989, s. 125-126.

powinna włączyć się w to wydarzenie przez modlitwę wspólnotową i indywidualną. Ponieważ śmierć współmałżonka powoduje wstrząs wewnętrzny, dlatego istotną pomocą dla osób dotkniętych nieszczęściem jest kontakt personalny duszpasterza z osobą owdowiałą oraz udzielenie jej wszelkiej niezbędnej pomocy³⁵. Pogrzeb wraz z okolicznościową stypą pomaga w procesie zapanowania nad żalem oraz daje możliwość integracji rodziny zmarłego wokół osoby owdowiałej, stąd powinny być wsparte duszpastersko.

Etap żałoby jest potrzebny do pogodzenia się ze śmiercią współmałżonka i rozpoczęcia życia bez niego. Okres ten wymaga wyraźnego wsparcia społecznego³⁶, w tym religijnego³⁷, celem uniknięcia negatywnych psychofizycznych następstw żałoby oraz aby wspomóc wyjście z żałoby. Wśród działań duszpasterskich ważne miejsce zajmuje organizowanie dla osób owdowiałych okolicznościowych spotkań modlitewno-towarzyskich, specjalnych rekolekcji oraz grup wsparcia. Spotkania te, gromadząc osoby przeżywające te same problemy i umożliwiając im dzielić się nimi, pomagają lepiej poradzić sobie z trudnymi przeżyciami³⁸. Poza tym, o wdowieństwie należy nauczać i polecać Bogu osoby owdowiałe w ramach spotkań modlitewnych, a wdowy i wdowców należy zachęcać do zaangażowania się apostolskiego celem przewyciężenia bólu osamotnienia. Należy pamiętać również o kondycji materialnej osoby owdowiałej i w razie potrzeby także w tym względzie przyjść z pomocą jej i całej osieroconej rodzinie³⁹.

Okres wdowieństwa po żałobie wymaga kontynuowania wsparcia duszpasterskiego poprzedniego etapu z ukierunkowaniem na pogłębienie życia religijnego, a zwłaszcza na rozwój duchowości wdowiej. Należy wtedy zachęcać osoby owdowiałe, aby wraz z rodziną kultywowały pamięć o zmarłym poprzez wspólną modlitwę w rocznice śmierci, ofiarowywanie mszy św. za osobę zmarłą, gromadzenie pamiątek po zmarłym i dzielenie się wspomnieniami o nim oraz nawiedzanie grobu i opiekę nad nim⁴⁰. Powinno się również poinformować osoby owdowiałe o praktyce konsekracji wdów i wdowców, a osoby rozwinięte duchowo zapraszać do wstąpienia do stanu wdów i wdowców konsekrowanych⁴¹.

³⁵ Por. H. Krzyszteczo, *Towarzystwo małżeństwu i rodzinie w parafii*, w: *Ewangelizacja wspólnoty małżeńskiej i rodzinnej. Program duszpasterski na rok 1993/94*, red. E. Szczotok, A. Liszkowska, Katowice 1993, s. 499-500.

³⁶ Por. Boyd, Bee, *Psychologia rozwoju człowieka*, dz. cyt., s. 608-609, 614.

³⁷ Por. Gameiro, *Nuovi orizzonti per la vedovanza*, dz. cyt., s. 233-239.

³⁸ Por. Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium duszpasterstwa rodzin* (01 marca 2003), nr 1, 5; Boyd, Bee, *Psychologia rozwoju człowieka*, dz. cyt., s. 615; W. Łyko, M. Frukacz, *Po raz pierwszy w Polsce. Rekolekcje stanowe dla wdów i wdowców*, *Niedziela* (2008)5, s. 21.

³⁹ Por. Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium duszpasterstwa rodzin*, dz. cyt., nr 1, 5.

⁴⁰ Por. II Polski Synod Plenarny, *Powołani do życia w małżeństwie i rodzinie*, dz. cyt., nr 49.

⁴¹ Por. Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium duszpasterstwa rodzin*, dz. cyt., nr 1, 5.

Osoby owdowiałe żyjące swoją duchowością mają bardzo ważną możliwość dawania istotnego świadectwa wobec pozostałych wierzących, w tym zwłaszcza wobec małżonków lub wobec osób chcących w przyszłości założyć małżeństwo, o naturalnej potrzebie przygotowania się do wydarzenia utraty współmałżonka i życia bez niego, jak również przygotowywania się do śmierci własnej. Bowiem zarówno śmierć osoby bliskiej, żałoba i życie samotne, jak również śmierć własna, są rzeczywistością naturalną, do której powinno się przygotować tak jak do każdego ważnego wydarzenia w swoim życiu. Doświadczenie pokazuje, że świadome przygotowanie do wdowieństwa i własnego odejścia z tego świata umożliwia dojrzałe przeżywanie własnego życia, w tym pomaga skutecznie rozwijać miłość małżeńską i rodzinną⁴².

ZAKOŃCZENIE

Przykład wielu osób starszych, które aktywnie uczestniczyły w życiu Kościoła i społeczeństwa, jak np. Jan Paweł II, matka Teresa z Kalkuty czy brat Roger z Taizé pokazuje, że oparcie na Bogu czasu starości pozwala wykorzystać maksymalnie blaski tego okresu życia oraz twórczo przemieniać jego cienie. Jednak seniorzy potrzebują wsparcia z zewnątrz, aby uporać się z różnorodnymi wyzwaniem okresu starości. Przykład takiej pomocy ukazał Pan Jezus w czasie rozmowy z uczniami zmierzającymi do Emaus⁴³.

Współczesny świat potrzebuje przemyślanych i zdecydowanych działań duszpasterskich, aby osoby starsze nie pozostały same w obliczu trudności oraz aby uzyskały wszechstronną pomoc, którą wierzący mogą przy dobrej woli i odpowiedzialnej świadomości problematyki starości okazać seniorom. Z drugiej strony, cały Kościół potrzebuje obecności i zaangażowania osób starszych, ponieważ mogą one wiele ofiarować wspólnocie Ludu Bożego. Tej obecności i tego zaangażowania potrzebuje zwłaszcza „domowy Kościół”, rodzina katolicka, aby młode pokolenie zostało właściwie wychowane i stało się rzeczywistą przyszłością rodziny, narodu i Kościoła.

⁴² Por. H.G. Ryn, Z.J. Ryn, *Psychologiczne i społeczne aspekty wieku podeszłego*, w: *Ludzie starsi w rodzinie i społeczeństwie*, dz. cyt., s. 26-27; G. Karssen, *Kobieta, miłość, powołanie, spełnienie*, Cieszyn 1992, s. 117-119.

⁴³ Por. Gameiro, *Nuovi orizzonti per la vedovanza*, dz. cyt., s. 232-233.

PASTORAL CARE OF THE ELDERLY
WITH A SPECIAL EMPHASIS ON WIDOWERS

Summary

Old age is an ordinary phase of human life on earth. It is a time of “reaping”. It is also a time of decreasing mental and physical fitness and often of infirmity. Old age is the fulfillment of human life and a “bridge” leading to eternity. It is inseparably linked with passing away, suffering, death and the particularly painful problem of widowhood. Given the ageing of modern society, the problem of old age is becoming more and more important. The Catholic Church wants to respond to this “sign of the times” and takes appropriate action. The article first presents the situation of the aged, including widowers. Then it outlines the Church’s teaching on old age with a special emphasis on widowhood. Finally, it discusses what should or is done by the Church on behalf of this category of people.

Keywords: old age person (senior), disease, death, widowhood, family, the Church’s pastoral work, pastoral theology

Nota o Autorze: ks. Robert Bieleń SDB – salezjanin, honorowy obywatel miasta Oświęcim, wykładowca w WSD TS w Krakowie. Jest członkiem towarzystw naukowych: Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego, Polskie Towarzystwo Analizy Transakcyjnej, Europejskie Towarzystwo Analizy Transakcyjnej. Pracuje w redakcji czasopisma „Seminare. Poszukiwania naukowe”. W badaniach naukowych zajmuje się duszpasterstwem rodzin, duszpasterstwem dzieci i młodzieży, duszpasterstwem mężczyzn.

Słowa kluczowe: człowiek starszy (senior), choroba, śmierć, wdowieństwo, rodzina, duszpasterstwo Kościoła, teologia pastoralna